

GROB ODLIČNICE IZ RANOSREDNJOVJEKOVNOG GROBLJA ZVONIMIROVO - *VELIKO POLJE* KRAJ SUHOPOLJA

UDK 904:5 (497.5 Zvonimirovo) "653"

Primljeno/Received: 2003. 04. 14.

Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Željko Tomičić

HR 10000 Zagreb

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

Autor razmatra bogati arheološki inventar iz grobne cjeline ukopane ženske osobe, otkriven 1995. godine tijekom arheoloških sustavnih istraživanja ranosrednjovjekovnog rodovskog groblja na redove na položaju Veliko polje kraj sela Zvonimirova. Podrobnim vrednovanjem otkrivenog grobnog inventara (nakitnih tvorevina) autor pokušava preciznije odrediti doba ukopavanja (početak 11. stoljeća), odnosno viši sociološki položaj pokojnice, zacijelo, odličnice. Ujedno se u grobnom inventaru pokušavaju prepoznati i umjetničko-obrtnička ishodišta ponekih otkrivenih nakitnih tvorevina.

Ključne riječi: rani srednji vijek, Hrvatska, Slavonija, Zvonimirovo-Veliko polje, bjelobrdska kultura, rodovsko groblje, nakit, umjetnički obrt, relativna kronologija

Tijekom višegodišnjih sustavnih arheoloških istraživanja na položaju *Veliko polje* kraj sela Zvonimirovo u općini Suhopolje otkriveno je, do godine 2002., sveukupno 39 grobnih cjelina rodovskog groblja s obredom inhumacije pokojnika tijekom hrvatskog ranog srednjeg vijeka. Tom kompleksnom nalazištu, koje je, pored ostaloga, arheologiji prapovijesnog razdoblja darovalo i bogati inventar iz sedamdesetak keltsko-latenskih paljevinskih grobova, bila je već posvećena nužna pažnja, što se razabire i iz literature¹.

U našem kratkom prilogu, posvećenom slavljenici, koja godinama i osobno posjećuje i prati arheološka istraživanja groblja Zvonimirovo-*Veliko polje*, nastojat ćemo podrobnije vrednovati izdvojenu grobnu cjelinu, označenu na priloženom situacijskom planu arapskom brojkom 17 (*Sl. 1*). Tu ćemo grobnu cjelinu analizirati s različitih motrišta i odrediti joj kronologijski i, mogući sociološki položaj unutar groblja.

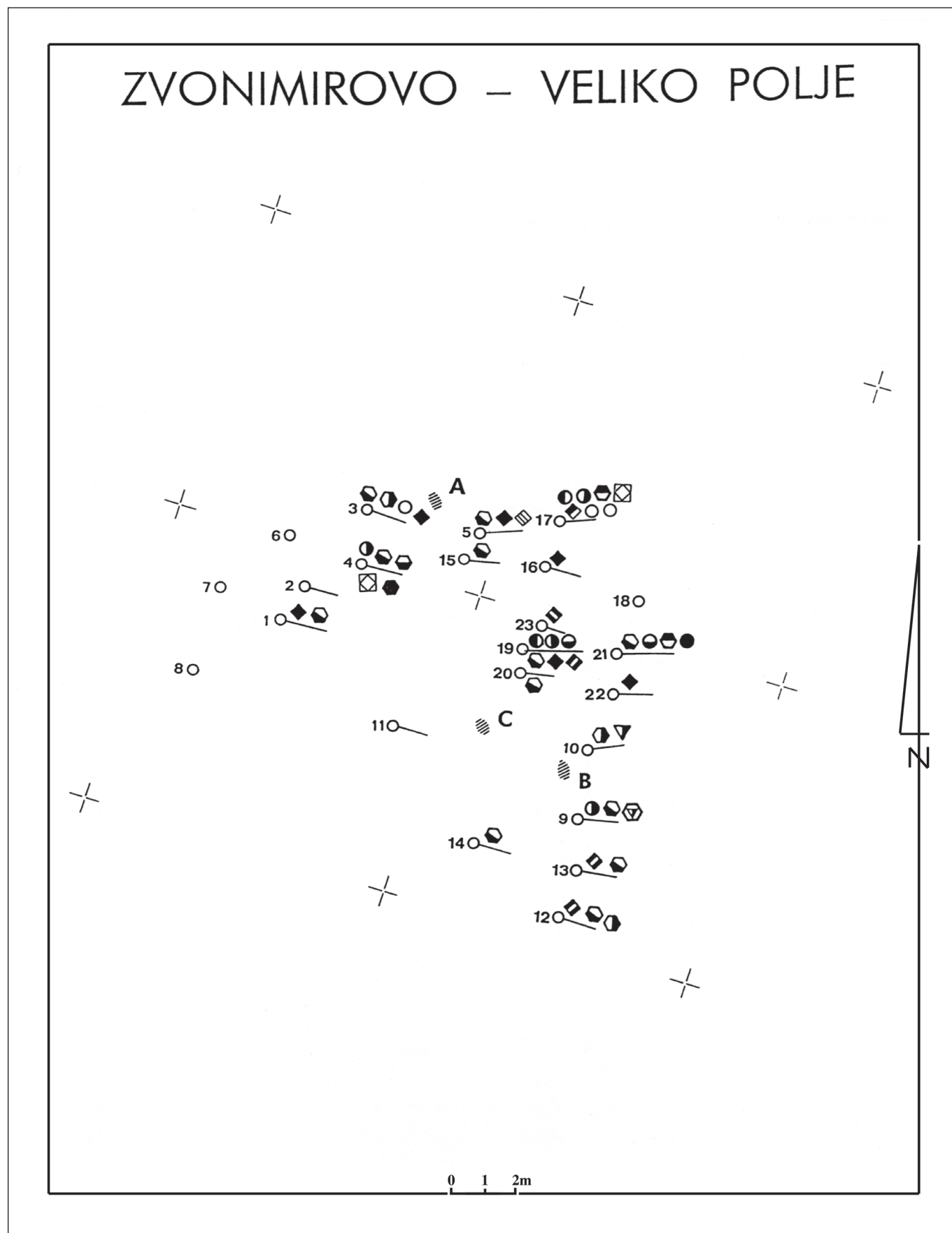
Grobna cjelina broj 17 nalazi se u sjevernom dijelu groblja, otkrivenog prigodom sustavnih više-

godišnjih arheoloških istraživanja koja se od 1993. godine uporno obavljaju na položaju *Veliko polje* kraj sela Zvonimirova u općini Suhopolje. Zanimljivo je napomenuti, kako se spomenuti ukop nalazi u skupini relativno gusto raspoređenih grobnih cjelina s relativno bogatim grobnim inventarom. Spomenutu skupinu tvore, primjerice, grobne cjeline broj 19 i 20 s raznolikim grobnim inventarom, odnosno grobne cjeline 5, 16, 18 i 23 sa skromnijim repertoarom nalaza (*Sl. 1*) (Tomičić 1996-1997: 91-120).

Grobna cjelina broj 17 (*Sl. 2*) otkrivena je 18. srpnja 1995. godine u bloku A/B-7. Riječ je o ukopu u sloj eolskog pijeska, pa stoga nije tijekom istraživanja prepoznata grobna raka. Dubina ukopa iznosila je oko 0,60 m. Kostur ženske osobe (*ad. II*) zatečen je položen na leđa s podlakticama pruženim u karlicu. Glava pokojnice bila je na zapadnoj strani, a trup je orijentiran istok - zapad.

Uz desni obraz pokojnice pronađene su tri rustikalne lijevane volinjske naušnice (tip17b), (*Sl. 2, 1-3*) i jedna luksuzna volinjska naušnica rađena u

¹ Tomičić 1996.-1997. i ondje navedena literatura.

Sl. 1 Situacijski plan groblja Zvonimirovo-Veliko polje s položajem grobne cjeline 17
Crtež Vlasta Žinić-Justić, d. i. a. (dalje V.Ž.-J.)

Fig. 1 Plan of the cemetery on the site Zvonimirovo — Veliko Polje with the position of the grave 17.
Drawing by Vlasta Žinić-Justić (= V. Ž.-J.)

Sl. 2 Zvonimirovo-Veliko polje. Inventar grobne cjeline 17. Snimio Hrvoje Jambreč (dalje H. J.).
Fig. 2 Zvonimirovo-Veliko Polje. Inventory of the grave 17. Photo by Hrvoje Jambreč (= H. J.)

tehničii pseudogranulacije i pseudofiligrana (tip 17a), (Sl. 2, 4). Pored lijevog obraza pokojnice nalazile su se četiri srebrne rustikalne lijevane volinjske naušnice (tip 17b), (Sl. 2, 5-8), odnosno jedna luksuzna srebrna volinjska naušnica rađena u tehničii pseudogranulacije i pseudofiligrana (tip 17a), (Sl. 2, 9).

Podlaktice pokojnice bile su preklapljene u karlici. Na desnoj šaci ruke je srebrni prsten s kalotom, rađen u tehničii granulacije i filigrana (tip 38a), (Sl. 2, 10), a na šaci lijeve ruke je srebrni prsten rastavljenih krajeva upleten od tri srebrne žice (tip 30), (Sl. 2, 11).

Na prednjoj strani grudi pokojnice pronađena su dva lijevana brončana puceta s ušicom (tip 11.a i tip 11.b.), (Sl. 2, 12-13) kao i ogrlica od 639 komada perlica (tip 39.-40.), (Sl. 3.).

U osvrtu na inventar grobne cjeline 17 valja posebno naglasiti pojavu atraktivne nakitne tvorevine, tzv. volinjskih naušnica koje se ondje pojavljuju u obje inačice. Naime, pored dvije luksuzne naušnice varijante

17a (Sl. 4, 1), usporedno je registrirano sedam primjeraka lijevanih volinjskih naušnica rustikalne inačice (tip 17b), (Sl. 4, 2). Relativno veliki broj naušnica u inventaru prikazivane grobne cjeline indicira njihovo korištenje ovješanih na vrpci ili traci - dijademu, dakle kao sljepoočničarke. Takovo je nošenje ove osebujne nakitne forme bilo svakako vrlo atraktivno.

Kao i u grobnoj cjelini broj 17, kombinacija volinjskih naušnica tip 17a i 17b registrirana je i u grobnoj cjelini 19. Dakle, riječ je o dokazanom sinkronom pojavljivanju obje inačice. Nadalje, u groblju Zvonimirovo-Veliko polje naušnice rustikalne inačice tip 17b registrirane su samostalno još i u grobnim cjelinama 4, 9 i 20.

Naušnice inačice 17a, dakle luksuzne izvedbe, dokazane su na području međuriječja na devet nalazišta, raspoređenih od Surduka u Srijemu, do Velikog Bukovca i Zagreba-Stenjeveca na zapadu. Zapaženo mjesto pripada upravo nalazima iz Zvonimirova-Velikog polja.²

² Kartiranje naušnica tip 17a dokazuje pojavu te nakitne skupine na nalazištima: Surduk, Batajnica, Srijemska Mitrovica, Vukovar-Lijeva bara, Bijelo Brdo II., Veliki Bukovec, Mursunjski Lug, Zvonimirovo-Veliko polje, Zagreb-Stenjevec. U susjednoj Vojvodini naušnica tip 17a registrirana je u groblju u Bočaru.

Proučavanje kronološkog položaja naušnica tip 17a dokazalo je kako se one na nizu nalazišta pojavljuju od oko 950. do potkraj vladavine ugarskoga kralja Stjepana I. *Svetog* (1000.-1038.) (Giesler 1981: 9., T. 53, 2.; Tomičić 1992 b: 122).

Naušnice rustikalne lijevane inačice (tip 17b), koje su u većem broju otkrivene u groblju Zvonimirovo-Veliko polje, pojavljuju se od Vukovara - *Lijeve bare* na istoku međuriječja Drave, Dunava i Save, do Slovenj-Gradeca na sjeverozapadu. Pojava te inačice u susjednoj je Mađarskoj vrlo rijetka. Poznati su nam rijetki primjerci iz groblja Majs-Udvar i Halimba-Cseres.

Giesler je na temelju proučavanja horizontalne stratigrafije groblja Gomjenica, ali i groblja Halimba-Cseres (grob 70), pokušao doći do odgovora kada se pojavljuju lijevane inačice tzv. volinjskih naušnica (Giesler 1981: 100). Bio je uvjerenja kako se one pojavljuju nakon ostalih starijih tipova lijevanih naušnica (tip 14, 15 i 16) i da su prema tome mogle nastati nakon pojave luksuznih primjeraka. Dakako, Giesler je pretpostavio i jedno razdoblje tijekom kojega su usporedno egzistirale luksuzne i lijevane naušnice, međutim, u doba njegova objelodanjivanja ta se pretpostavka nije mogla dokazati.

Upravo na primjeru grobne cjeline 17 u groblju Zvonimirovo-Veliko polje naša su istraživanja dokazala usporedno pojavljivanje luksuznih i lijevanih inačica te zanimljive ukrasne tvorevine. Napominjemo kako se luksuzne (tip 17a) i lijevane inačice (tip 17b) u groblju na položaju *Veliko polje* pojavljuju zajedno još jednom u inventaru grobne cjeline 19.

Posebice atraktivnu nakitnu tvorevinu grobne cjeline 17 predstavlja srebrni prsten rastavljenih stanjenih krajeva izrađen upletanjem triju žica (*Sl.* 4, 3). Riječ je o prstenu tip 30 koji je registriran u groblju na položaju *Veliko polje* i u grobnoj cjelini 5 u kombinaciji sa srebrnim prstenom od dvije upletene žice i rastavljenih krajeva (tip 29), odnosno lijevanim pucetom (tip 11), (Tomičić 1990: T. VIII, 2). Grobnu cjelinu 5 uvrstili smo u drugu fazu pokopavanja u groblju. Ta je faza sinkrona s početkom drugog stupnja bjelobrdске kulture.

Na području međuriječja Drave, Dunava i Save prsteni tip 30 registrirani su na ukupno devet nalazišta.³

Prstene od tri upletene srebrne žice, stanjenih razdvojenih krajeva (tip 30), susrećemo u bogatom bjelobrdskom grobnom inventaru nalazišta Majs-Udvar tijekom faze pokopavanja koju smo označili kao Majs III. (Tomičić 1994.-1995: 83., Abb. 6.). U grobnoj

cjelini 332 groblja Majs-Udvar može se prstenu tip 30, na temelju nalaza srebrnog denara ugarskoga kralja Andrije I. (1046.-1061.), dosta pouzdano odrediti kronološki položaj.

Na prostoru mađarskog dijela županije Baranja u groblju Ellend-Nagyödör pojavljuju se u inventaru grobnih cjelina 246 i 264 prsteni tip 3 u kombinaciji s maloformatnim sljepoočničarkama sa S-petljom (tip II) i srebrnim denarima ugarskoga kralja Andrije I. (Giesler 1981: T. 40.).

Konačno u groblju Pusztaszentlászló, također u susjednoj Mađarskoj, pojavljuje se prsten tip 30 u inventaru grobne cjeline 113 sa maloformatnim sljepoočničarkama sa S-petljom (tip II), odnosno ogrlicom od poliedričkih facetiranih i perforiranih perli iz ametista i fluorita kao i s denarom kralja Ladislava I. (1077.-1095.) (Szöke - Vandor 1987: Abb. 62, 8).

U groblju Bijelo Brdo II pojavljuju se prsteni tip 30 tijekom treće lokalne faze pokopavanja. Izdvojeni položaj pripada inventaru grobne cjeline 165 u kojem također susrećemo pored prstena tip 3 i srebrni denar kralja Andrije I. Na taj način se prsten tip 30 može datirati u sredinu 11. st., odnosno u drugi stupanj bjelobrdске kulture (Tomičić 1991: T. 20).

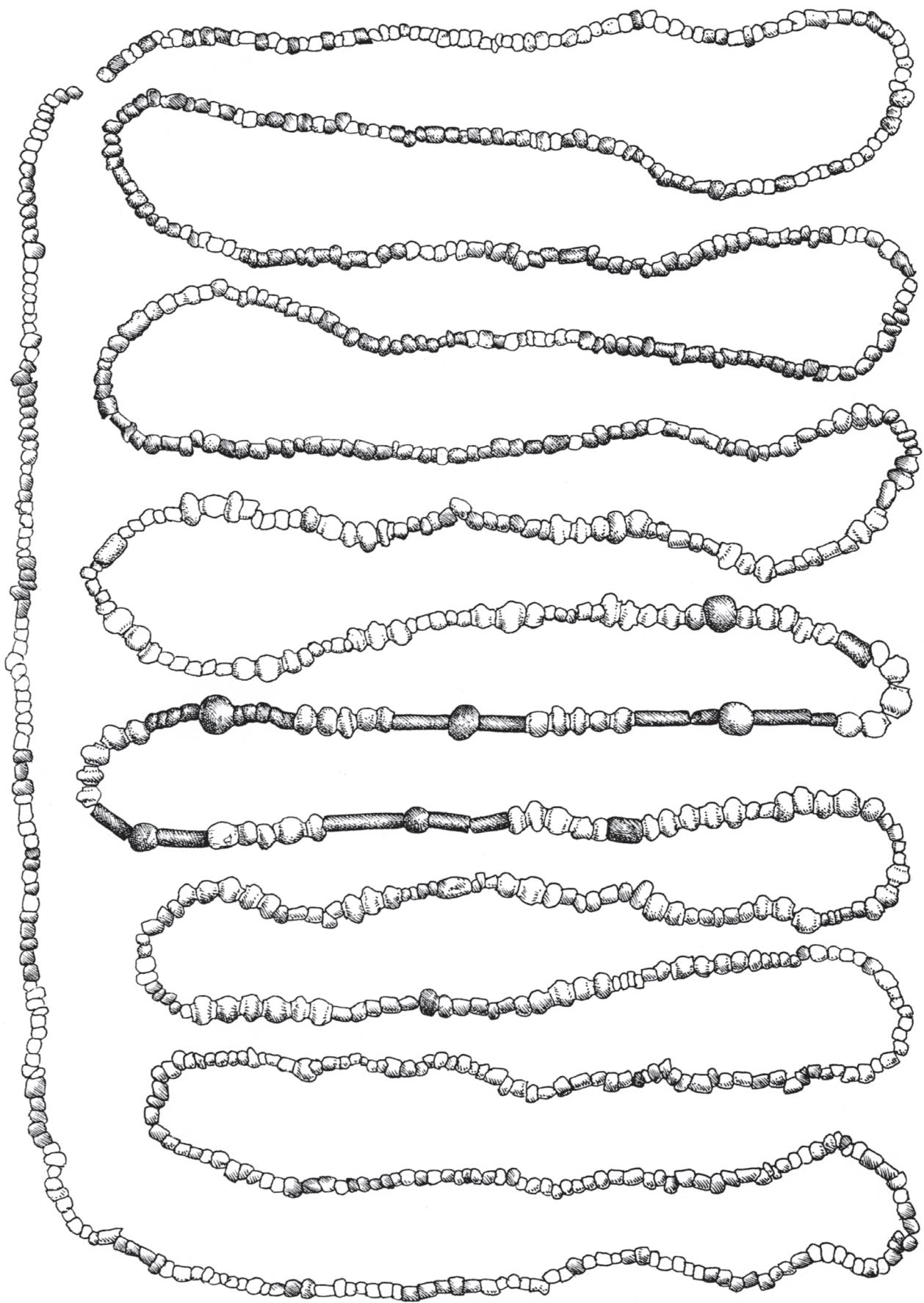
Prsten tip 30 pojavljuje se u inventaru grobne cjeline 37 u velikom groblju Ptuj-Grad. Tu smo grobnu cjelinu datirali u treću lokalnu fazu pokopavanja (Ptuj III), koja je sinkrona početku drugog stupnja bjelobrdске kulture (Tomičić 1993: T. 18).⁴

Na temelju dostupnih pokazatelja može se odrediti vremenski okvir pojavljivanja i korištenja prstena tip 30 od sredine do svršetka 11. st.

Na šaci desne ruke pokojnice pokopane u grobnoj cjelini 17 otkriven je srebrni prsten, izrađen od savijenog lima i ukrašen filigranom i granulacijom (*Sl.* 4, 4). Vanjska površina obruča prstena ukrašena je pletenicom izvedenom od filigranske žice. Na obruč je lemljenjem pričvršćena konična kalota okrugle osnove i visine 0,9 cm, optočena s deset većih granula. Kalota je ukrašena na vrhu manjom granulom, a s četiri trokutna polja ispunjena sitnim granulama oblikuje dojam križa jednakih krakova. Promjer kalote je 1,2 cm. Promjer obruča prstena je 2,0 cm, a širina trake obruča 0,5 cm. Težina prstena je 5,00 gr. Primjećuje se kako je obruč ponešto nepravilan, jer je vjerojatno svjesno stiskan kako se ne bi micao na prstu. Taj detalj možda indicira i nošenje prstena od neke druge osobe. Opisani prsten izuzetne ljepote označen je prema tipolojskoj shemi Gieslera kao tip 38a.

³ U međuriječju Drave, Dunava i Save srebrni prsteni tip 30 otkriveni su u Novim Banovcima, Hrtkovcima, Svinjarevcima, Vukovaru-*Lijevoj bari*, Veri, Josipovu (Ciganka), Zvonimirovo-Velikom polju, Velikom Bukovcu, Ptuju-Gradu, Svetim Gorama nad Bizeljskim. Na prostoru susjedne Mađarske koji pripada južnom obodu Karpatske kotline, registrirana je pojava prstena tip 30 u inventaru nalazišta Majs-Udvar, Beremend, Fiad-Képuszta, Ellend-Szilfa, Ellend - Nagyödör i Pusztaszentlászló. Nadalje, na području Vojvodine u susjednoj Bačkoj prsteni tip 30 dokazani su u inventaru groblja Horgoš i Senta.

⁴ U grobnoj cjelini 37 pojavljuju se pored prstena tip 30 i ostale inačice prstena (tip 33, 34a, 34b), potom male sljepoočničarke (tip I-II), ogrlica (tip 40), privjesci (tip 10) i lijevano puca (tip 11).

Sl. 3 Zvonimirovo-Veliko polje. Ogrlica iz grobne cjeline 17 (tip 39-40). Snimio H. J.

Fig. 3 Zvonimirovo-Veliko Polje. The necklace from the grave 17 (type 39-40). Photo by H. J.

U groblju Zvonimirovo-*Veliko polje* prsteni tip 38a registrirani su, zasad, u inventaru grobne cjeline 4, 17 (Tomičić 1996-1997: 99., T. 2, T. 11, 3) i 29. Pritom je prsten iz grobne cjeline 29 doživio preinaku, nakon što je stradala njegova limena kalota, pa je naknadno u ležište umetnut kamen. Taj podataka sugerira dugotrajnije korištenje prstena, vjerojatno tijekom dva naraštaja. U grobnoj cjelini 4 prsten tip 38a otkriven je u kombinaciji s niskom od kauripužića, valjkastih perli s omotačem od srebrnih listića i perlica od puhanog stakla (tip 39-40), rustično lijevanom srebrnom inačicom volinjske naušnice (tip 17b), velikoformatnim srebrnim karičicama sa S-petljom (tip I) i dva srebrna puceta (tip 11a).

Kartiranje nalaza prstena s lemljenim dodacima na proširenim krajevima obruča, tj. sa kalotom (tip 38a), odnosno njihove ponešto skromnije inačice s kamenom u posebnom ležištu (tip 38b), pokazalo je zanimljivu sliku rasprostiranja. Na prostoru međuriječja Drave, Dunava i Save te se nakitne tvorevine mogu registrirati na sveukupno 13 nalazišta. Pritom je prsten tip 38a registriran na tri nalazišta u istočnom dijelu međuriječja i na četiri u zapadnom dijelu, dok se u daljnja tri nalazišta pojavljuju u bosanskom dijelu Posavine, odnosno Podkozarju.

U istočnom dijelu međuriječja nalazišta prstena tip 38b registrirana su u Bijelom Brdu (Brunšmid 1903/1904), a prstena tip 38a u Vukovaru-*Lijevoj bari* (Tomičić 1990), odnosno Svinjarevcima (Brunšmid 1903/1904: 86-90, sl. 39-40).

Na zapadu međuriječja prsteni te inačice registrirani su u Zvonimirovu-*Velikom polju*, Kloštru Podravskom (Brunšmid 1903/1904), Sisku i Ptuj-*Gradu*, (Korošec 1999: grob 225, 22, T. 24).

Na području susjedne Bosne i Hercegovine prsteni tip 38 registrirani su u grobljima Gomjenica (Miletić 1967), Mahovljani (Miletić 1980; Tomićić 2000) i Bagruša - Petoševci (Žeravica, 1985/86: 149-150, T. VI/13-20 / Bagruša, grob 132/).

Prstene tip 38 susrećemo u inventaru groblja hrvatskog ranog srednjovjekovlja u Dalmaciji na nalazištima Biskupija-Crkvina (Jelovina, 1976: 109, grob 29, T. XXIV, 10), Trilj i Biljane Donje-Begovača.

Prsteni s lemljenom kalotom registrirani su u Prekodunavlju na nalazištima Halimba-Cseres, Fiad-Kerpuzta, Pécs-Vasas, Ellend-Nagyödör (Giesler 1981), odnosno Majs-Udvar (Kiss 1983; Tomićić 1994-1995).

Gieslerova statistika nalaza prstena tip 38 pokazala je, kao i pri raznim inačicama naušnica, veću koncentraciju te nakitne tvorevine u grobljima na području nekadašnje Jugoslavije, dok ih u znatno manjoj mjeri susrećemo na ostalom području Karpatske kotline (Giesler 1981: n. 714). Učestali su na prostoru Balkana u istočnom dijelu bivše Jugoslavije, u Rumunjskoj i Bugarskoj, kao i na području Ukrajine u ostavama blaga u Guščino i Kopijevka (Giesler 1981: n. 715). Susrećemo ih i unutar Velikomoravskog kulturnog kruga (Giesler 1981: n. 716).

Područje rasprostiranja prstena tip 38 navelo je Gieslera na ideju da njihovu genezu potraži, poput naušnica tip 17a, unutar bizantskog kulturnog kruga (Giesler 1981: n. 717). Prema Giesleru takovi su prsteni proizvod bizantskog kulturnog kruga ili radionica koje djeluju pod bizantskim utjecajem, što pokazuju poneki luksuzni primjerci ukrašeni u tehnici granulacije i od plemenite kovine koje Giesler zamišlja prototipom (tip 38a). Njega potom slijede skromniji primjerci, odnosno varijanta 38b.

U apsolutno kronološkom smislu prsteni tip 38 prema mišljenju Gieslera pojavljuju se tijekom rane razvojne faze bjelobrdske kulture, a na području Transdanubije, posebice prema nalazima iz Halimbe javljaju se relativno kasno (Giesler 1981: n. 718). Tako se, primjerice, u groblju Halimba-Cseres u grobnoj cjelini 359 prsten tip 38a može datirati srebrnim denarom ugarskog kralja Andrije I. (1046.-1061.), (Giesler 1981: n. 719).

Osobito često pojavljuju se prsteni tip 38 (u inačici 38b) unutar fundusa groblja Bijelo Brdo II i Vukovar-*Lijeva bara*. Ondje ih pratimo tijekom čitavog I stupnja bjelobrdske kulture. Učestala pojava tog ukrasnog oblika govori u prilog njihovoj omiljenosti ali ujedno indiciraju i realnu mogućnost lokalne proizvodnje koja je u tim geografskim prostorima svakako bila pod stalnim impulsima iz bizantskog kulturnog kruga. Kod lokalne populacije ta je omiljena ukrasna forma, uz, dakako, bizantsku kurentnu monetu, ujedno odraz jasnih veza s bizantskim kulturnim krugom.

Na prostoru susjedne Vojvodine prstene tip 38a susrećemo, primjerice, u inventaru groblja Bogojevo u Bačkoj na položaju Biboja ulica. Ondje su takovi prsteni registrirani u grobnoj cjelini 5 (Stanojev 1989: 24-25),⁵ odnosno 33.⁶ Prsten tip 38a otkriven je i u

⁵ U groblju Bogojevo uz kostur muške osobe (grob 5), kod ruku otkriven je lijevani brončani prsten, ukrašen pseudofiligranom. Promjer iznosi 23 mm, širina karike 6 mm, debljina 2 mm. Otvorenih je nešto širih krajeva, nedostaje kalota. Obruč je trakast. Vanjska je strana ukrašena s dvije trake, tj. pleterom, koje se na krajevima završavaju sa po tri kuglice raspoređene u trokut. Pohranjen je u Gradskom muzeju u Somboru. Inv. br. 1553. (Stanojev 1989: 24-25, sl. 124., sl. 148).

⁶ U Bogojevu je u grobu 33 kod kostura djevojke (*juvenilis*), dokazano da je lijeva ruka bila savijena sa šakom u visini vrata, a desna položena na karlici. Na desnoj ruci otkriven je prsten s brončanom trakom, rađenom u tehnici iskucavanja. Promjer obruča iznosi 22 mm, širina trake 7,3 mm, a debljina trake 1 mm. Krajevi obruča su otvoreni, raskučani i prošireni (nedostaje kalota) sa po tri loptasta ispupčenja razmještena u obliku trokuta (pseudogranulacija). Karika je ukrašena plastičnom trakom i nizom poluloptastih ispupčenja. Prsten je pohranjen u Gradskom muzeju u Somboru. Inv. br. 1581.

Sl. 4, 1 Zvonimirovo-Veliko polje. Grobna cjelina 17. Luksuzna grozdolika naušnica (tip 17a). Snimio H. J.
Fig. 4, 1 Zvonimirovo-Veliko Polje. The luxurious raceme earring from the grave 17 (type 17a). Photo by H. J.

Sl. 4, 2 Zvonimirovo-Veliko polje. Grobna cjelina 17. Lijevana grozdolika naušnica (tip 17b). Snimio H. J.
Fig. 4, 2 Zvonimirovo-Veliko Polje. The cast raceme earring from the grave 17 (type 17b). Photo by H. J.

Sl. 4, 3 Zvonimirovo-Veliko polje. Grobna cjelina 17. Srebrni prsten (tip 30). Snimio H. J.
Fig. 4, 3 Zvonimirovo-Veliko Polje. The silver ring from the grave 17 (type 30). Photo by H. J.

Sl. 4, 4 Zvonimirovo-Veliko polje. Grobna cjelina 17. Luksuzni srebrni prsten s kalotom (tip 38a). Snimio H. J.
Fig. 4, 4 Zvonimirovo-Veliko Polje. The luxurious silver ring with calotte from the grave 17 (type 38a). Photo by H. J.

inventaru grobne cjeline 9 u groblju Jazovo (*madž.* Hodyghaz) (Stanojev 1989: 47).⁷

Giesler je za ishodište prstenima tip 38a pretpostavio područje Bizantskog Carstva, odnosno u radionicama pod utjecajem bizantskog kulturnog kruga (Giesler 1981: 111-112). Tako se nadovezao na ranija razmišljanja Vinskog u svezi sa postojanjem domaćih radionica nakita pod utjecajem središta zlatarstva koja su proizvodila u bizantskoj tradiciji (Vinski 1970: 45-91).

Pojavu prstena tip 38 Giesler je stavio u vremenski okvir I. stupnja bjelobrdske kulture, točnije od oko 965. do oko 1060. godine (Giesler 1981: Tab. 4, Tab. 53, 1, 2).

Luksuzne inačice prstena tip 38a rađene u tehnici granulacije i filigrana, jamačno su starije i predstavljaju prototipove iz kojih su se kasnije razvili posebice omiljeni i prošireni pojednostavljeni primjerci - tip 38b.

Bogati ures pokojnice pokopane u grobnoj cjelini 17 dopunjava ogrlica-čerdan sastavljena od čak 639 perli od puhanog stakla (*Sl.* 3). Ogrlice od sitnih koničnih perlica pojavljuju se u repertoaru bjelobrdske

kulture od rane faze I. stupnja do duboko u kasnu fazu II. stupnja. Na području međuriječja Drave, Dunava i Save pojava ogrlica tip 39-40 registrirana je na desetak bjelobrdskih nalazišta. Premda nalaz ogrlice iz grobne cjeline 17 ne pruža dovoljno kronoloških podataka, bogatstvom, tj. brojem perlica svakako sugerira istaknutiji sociološki položaj pokojnice.

Na prsima pokojnice otkrivena su dva lijevana brončana puceta (tip 11a i 11b), (*Sl.* 2, 12-13). Riječ je o uresima nošnje. Takove privjeske nalik žiru (tip 11) susrećemo u međuriječju na 17 nalazišta (Tomičić 1989: 500., T. 198), a ujedno ih nalazimo i u susjednoj Bosni i Hercegovini, odnosno u Bačkoj na nalazištima Bogojevo i Nosa (Stanojev 1989: 24, sl. 128, 131, 137, 139 146-170 i d.) te u Banatu na nalazištima Bočar i Jazovo (Stanojev 1989: 32 i d., 46 i d.). Nadalje, u mađarskom dijelu Baranje puceta tip 11 susrećemo na lokalitetima: Majs-Udvar, Pécs-Vasas, Ellend-Nagyödör, Mohacs-Téglagyár i Siklósnagyfalu (Kiss 1983).

U velikom groblju Halimba-Ceres taj se tip puceta susreće samo u poznatoj grobnoj cjelini broj 859 koja je datirana novcem Huga od Provanse (926.-945.).

⁷ U Groblju Jazovo u grobu 9 otkriven je kostur žene (*adultus*, zapad-istok, desna ruka uz karlicu, lijeva ruka savijena u laktu, šaka na karlici, noge paralelne ispružene). Uz desnu šaku pokojnice pronađen je srebrni prsten. Rađen je u tehnici pseudofiligrana, pseudogranulacije i iskucavanja. Promjer prstena iznosi 22/19 mm, promjer kalote iznosi 15 mm, a širina karike 4 mm. Na krajevima trakaste karike je kalotasta glava od srebrnog lima ukrašena pseudofiligranom, a na kaloti pseudogranulama koje tvore motive trokuta. S obje strane glave, na karici, su po tri veće granule koje oblikuju trokut. Prsten je pohranjen u Narodnom muzeju u Kikindi, (Stanojev 1989: 47, sl. 251).

Prema Gieslerovoj kronološkoj shemi lijevana puceta s ušicom, inačice 11a, polukuglastoga su oblika. Starija su i pojavljuju se od oko 940. godine, istodobno s lijevanim pucetima kuglastog oblika, tj. inačice 11b (Giesler 1981: 89, n. 196). Premda su te dvije inačice lijevanih puceta sinkrone ipak se inačica 11a održala u uporabi do posljednje četvrtine 10. st., dok inačicu 11b slijedimo u inventaru sve do svršetka prve trećine XI. st. (Giesler 1981: T. 53, 2). Naše analize pojave puceta (privjesaka) na prostoru međuriječja Drave, Dunava i Save dokazuju njihovo trajanje sve do posljednje trećine XI. st. U potvrdu te pretpostavke govori inventar grobne cjeline 692. u velikom groblju Majs-Udvar u kojem se puceta pojavljuju u kombinaciji s denarom kralja Ladislava I. (1077.-1095.).

Tijekom dosadašnjih objelodanjivanja rezultata arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja *Veliko polje* kraj sela Zvonimirova izneseno je skupno mišljenje o karakteru groblja, njegovu grobnom inventaru i pojedinim nakitnim tvorevinama, odnosno mogućem razdoblju unutar kojega je groblje korišteno (Tomičić 1996-1997: 91-120), pa se na ovom mjestu ne osvrćemo na te spoznaje.

Raznoliki grobni inventar s nakitnim tvorevinama izrađenim iz srebra upućuje na opravdanu pretpostavku kako je u grobu ukopana predstavica imućnijeg sloja relativno bogate ranosrednjovjekovne zajednice koja je naseljavala neposrednu okolicu groblja.

Pretpostavljeno srednjovjekovno selo bilo je, tijekom 10. i početka 11. st. smješteno na povišenoj gredi na položaju današnjeg sela Zvonimirovo. To se selo spominje kao *Obrež* u pisanom izvoru iz 1201. godine.⁸

Tipološko-kronološka analiza inventara grobne cjeline 17 već je ranije pokazala kako se ukop pokojnice u groblju na položaju *Veliko polje* kraj Zvonimirova dogodio tijekom kronološki mlađe, druge faze pokopavanja, koju smo označili kao Zvonimirovo II (Tomičić 1996-1997: 101, T. 14). Ta lokalna faza pokopavanja poklapa se sa svršetkom I. stupnja bjelobrdске kulture prema Gieslerovoj kronologijskoj shemi i vjerojatno je trajala od oko 995./1000. do oko 1030. godine (Tomičić 1996-1997: 101, T. 13) (*Sl.* 5). Pripadnici novog naraštaja iz imućne ruralne zajednice, naseljene nešto zapadnije od groblja, pokopavani su s

relativno bogatim priložima, poglavito nakitnim tvorevinama novih oblika. Tu skupinu tvore naušnice raznih lijevanih inačica (tip 14a, 15b, 17b), potom luksuzne naušnice rađene u tehnici pseudo-filigrana i pseudo-granulacije (tip 17a), prekrasni srebrni granulirani i filigranom ukrašeni prsteni s koničnom kalotom (tip 38a), lijevani prsteni (tip 34b), primjerci prstena od upletene srebrne žice i rastavljenih krajeva (tip 30) i ogrlice od dvočlanih srcolikih privjesaka pričvršćenih na tekstilnoj traci (tip 42b).

Vjerojatno u razdoblju oko 995./1000. uslijedilo je pokopavanje novog naraštaja pokojnika. Taj je naraštaj pokopavan s bogatim i raznolikim ukrasnim tvorevinama koje, dakako, zrcale novu modu u ukrašavanju pučanstva, kako smo to već ranije primijetili (Tomičić 1996.-1997: 101.).

S obzirom na bogati inventar grobne cjeline 17, kojega tvori nakit oglavlja, tj. srebrne naušnice (tip 17a i tip 17b), koje su, zacijelo, poput sljepoočničarka nošene ovješene o vrpce - dijademu, potom gusta ogrlica od brojnih perli, kao i dva atraktivna srebrna prstena (tip 30, tip 38a), izdvaja se pokopana žena kao osoba posebno istaknutog društvenog statusa. Pomalo deformirani obruč luksuznog prstena s kalotom indicira mogućnost da je nekoć bio nošen od strane muškarca. Nakon njegove smrti nosila ga je, vjerojatno, njegova udovica.

Pokojnica ukopana u grobnoj cjelini 17 bila je, svakako, bogata odličnica koja je mogla zauzimati istaknutiji sociološki položaj u ruralnoj zajednici koja je svoje članove pokopavala na položaju *Veliko polje*. Tijekom hrvatskog ranog srednjovjekovlja, na prijelazu 10. u 11. stoljeće, ta je zajednica naseljavala položaj na kojem je danas selo Zvonimirovo. To je selo u srednjem vijeku bilo poznato pod nazivom *Obrež*.

Pučanstvo ranosrednjovjekovnog sela smještenog uzduž važne prometnice i u blizini riječnog prijelaza na Dravi, održavalo je kontakte s onodobnim središtima iz kojih su dolazile, pored ostaloga, i luksuzne nakitne izrađevine umjetničkog obrta - sljepoočničarke i, primjerice, srebrni prsten s kalotom. U toj svjetlosti i s takovih motrišta valja promatrati i bogati ures pokojnice iz grobne cjeline 17. Pored tog luksuznog nakita, nastalog možda i u zlatarskim radionicama u

⁸ Naziv *Obrež* odnosi se danas na ostatak šume između obrađenih polja sjeverno od ceste Zvonimirovo - Gradina, a zapadno od sela Zvonimirova. *Obrež* se prvi put spominje 1201. godine u ispravi kralja Emerika, (SMIČIKLAS, C. D., III. Dok. 8.) kojom potvrđuje zagrebačkoj crkvi zemljišne posjede, koje je ona u to doba imala. Na istočnoj granici biskupskog posjeda Duža (Dusa) spominje se *Obrež* (Dobronić 1951: 284-285). Šuma *Obrež* (*Ebres*) jedna je od velikih šuma kojom kraljica Marija 1248. godine omeđuje virovitičku općinu (Smičiklas 1904 -1912, CD IV: 374-376; Adamček 1986: 114). U popisu crkava arhidakonata Gušće, od arhidakona Ivana Goričkog iz 1334. godine, nema naselja *Obrež* s crkvom. Na temelju popisa župa iz 1501. saznajemo za župnika u *Obrežu* (*Petrus plebanus de Ebres*) u arhidakonatu Gušće (Rački 1872: 207; Bösendorfer 1910: 268). Tijekom osmanskih osvajanja u razdoblju od 1536.-1552. godine, spominje se među spaljenim selima i *Obrijež* (Mažuran 1986: 135). Potkraj 17. st. selo je u posjedu spahije Kovjenić-age iz Virovitice. U teškim borbama tijekom oslobađanja Slavonije od turske vladavine 1684. godine vjerojatno je selo *Obrež* opustošeno i raseljeno, jer se u komorskom popisu naselja Slavonije iz 1698. godine ne navodi. Podatke iz povijesnih vrela prikupila je Dubravka Sabolić, povjesničarka Gradskog muzeja Virovitica, na čemu joj se ovom prigodom zahvaljujemo.

ZVONIMIROVO												
HRVATSKI VLADARI CROATIAN RULERS	MIHAJLO KREŠIMIR II 969	STJEPAN DRŽISLAV 99	SVETISLAV	MIHAJLO KREŠIMIR II 1030	STJEPAN I 105	PETAR KREŠIMIR IV 1074	DMITAR ZVONIMIR 109	PETAR				
MAĐARSKI VLADARI HUNGARIAN RULERS	TAKSONY 972	GEZA 997	STJEPAN I SVETI 1038	SAMUEL PETAR	ANDRIJA I 1061	SALAMON 1074	LADISLAV I 1095	KOLOMAN 1116				
J. GIESLER	BIJELO BRDO I RANA 965				995	*	1030	BIJELO BRDO II KASNA 1070			*	1100
OZNAKA NALAZA CODE NR.												
FAZA STUPANJ PHASE STAGE	RANA BIJELO BRDO I				KASNA	*	1030	RANA BIJELO BRDO II		KASNA	*	1100
BIZANTSKI VLADARI BIZANTINE RULERS	ROMAN II NIKIFOR IVAN CIMISK 976	BAZILJE II 1025			ONST. VIII OMAN VIII 1034	MIHAJLO IV MIHAJLO V KONSTANTIN IX TEODORA MIHAJLO VI 1081	ALEKSIJE I KOMNEN 1118		IVAN II KOMNEN 1143			
NJEMAČKI VLADARI GERMAN RULERS	OTON I 973	OTON II 983	OTON III 1002	HENRIK II 1024	KONRAD II 1039	HENRIK III 1056	HENRIK IV 1106					

Sl. 5 Zvonimirovo-Veliko polje. Položaj inventara grobne cjeline 17 u tipološko-kronološkoj tablici groblja. Crtež V. Ž.-J.

Fig. 5 Zvonimirovo-Veliko Polje. The position of the finds from the grave 17 within the typological and chronological framework of the cemetery. Drawing by V. Ž.-J.

središtima velike tradicije, poput one dokazane u srednjovjekovnom Sisku (Vinski 1970), ali i pretpostavljenih na istočnojadranskom priobalju, odnosno u manje ili više vitalnom Sirmiju, prepoznajemo i skromnije nakitne tvorevine. Te skromnije izrađevine seoskog zlatarstva, nastale marom darovitih pojedinaca, poput grozdolikih (volinjskih) naušnica, lijevanjem u jednostavnim kamenim kalupima, dokazuju visoku umjetničku razinu i potrebu onodobnog društva.

U tom društvu, dakako, upoznaju se i postojeće statusne razlike.

Konačno, ukupni podravski prostor srednjovjekovnog međuriječja Drave, Dunava i Save, tj. Slavonije kao i bogati inventar groblja populacije ukopane na položaju *Veliko polje*, promotren ovdje na primjeru groba odličnice, iskazuje nam se kao segment jednog iščezlog svijeta koji postupno poprima sve realnije konture.

POPIS KRATICA

GZM(A)	- Glasnik Zemaljskog muzeja (arheologija) (Sarajevo)	PZ	- Prähistorische Zeitschrift (Berlin-New York)
Izdanja HAD	- Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (Zagreb)	ShP (SHP)	- Starohrvatska prosvjeta (Split)
Prilizi	- Institut za arheologiju (Zagreb)	VAHD	- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split)
Pril.Inst.arheol.Zagrebu	- Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu (Zagreb)	VAMZ	- Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (Zagreb)

POPIS LITERATURE

- Adamček 1986 J. Adamček: Virovitica i Virovitička županija u srednjem vijeku. U: Virovitički zbornik 1234.-1984., Virovitica, 1986, 114.
- Bösendorfer 1910 J. Bösendorfer: Crtice iz Slavonske povijesti. Osijek, 1910.
- Brunšmid 1903/1904 J. Brunšmid: Hrvatske sredovječne starine. VHAD n. s. VII., Zagreb, 1903-1904: 30-97.
- Dobronić 1951 L. Dobronić: Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201. Ljetopis JAZU, Zagreb, 1951 284-285.
- Giesler 1981 J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *PZ* 56, Band 1981, Heft 1, Berlin-New York, 1981.
- Jelovina 1976 D. Jelovina: *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*. Split, 1976.
- Kiss 1983 A. Kiss: Baranya megye X-XI századi sírleletei /Grabfunde aus dem 10 und 11 Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn). *Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga* (Vol. 1), Budapest 1983.
- Korošec 1999 P. Korošec: *Nekropola na Ptujskem gradu*. Ptuj 1999.
- Mažuran 1986 I. Mažuran: Virovitica i njezina okolica za Osmanske vladavine (1552.-1684.). U: Virovitički zbornik 1234.-1984., Virovitica, 1986.
- Miletić 1967 N. Miletić: Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora. *GZMBiHS* sv. XXI / XXII, Sarajevo 1967:81-154.
- Miletić 1980 N. Miletić: Slovenska nekropola u Mahovljanima kod Banjaluke /Slawische Nekropole in Mahovljani bei Banjaluka/. *GZMBiHS* sv. XXXIV (1979), Sarajevo 1980, 137-181.
- Rački 1872 F. Rački: Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. *Starine JAZU*, knjiga IV.: 201-229, Zagreb 1872.
- Smičiklas 1904-1916 T. Smičiklas: *Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (sv. IV.) Zagreb 1904-1916.
- Stanojev 1989 N. Stanojev: Nekropole X - XV veka u Vojvodini /Nekropolen aus dem 10-15 Jahrhundert in der Vojvodina/. *Katalog 1*, Novi Sad, 1989.
- Szőke & Vándor 1987 B. M. Szőke & L. Vándor: Pusztaaszentlászló Árpád-kori temetője. *FonArchHung*, Budapest 1987.
- Tomičić 1989 Ž. Tomičić: *Arheološka slika međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti arheoloških izvora bjelobrdskeg kulturnog kompleksa (doktorska disertacija)*. Zagreb 1989.
- Tomičić 1991 Ž. Tomičić: Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II / New contributions to the evaluation of the remains of the medieval cemetery Bijelo Brdo II / Prilozi 8., Zagreb 1991, 95-120.
- Tomičić 1992a Ž. Tomičić: Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnog groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru - Hommage à Vukovar / Ein Beitrag zur Erforschung der Chronologie des mittelalterlichen Gräberfeldes an der Fundstelle Lijeva bara in Vukovar - Hommage à Vukovar/. *ShP* 20. (1990.), Split 1992, 111-189.
- Tomičić 1992b Ž. Tomičić: Neuere Erforschung der Bijelo Brdo-Kultur in Kroatien / Nova istraživanja bjelobrdske kulture u Hrvatskoj/. *Pril.Inst.arheol.Zagrebu* 9, Zagreb 1992, 113-130.
- Tomičić 1993 Ž. Tomičić: Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskeg segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad. / A contribution to research into the chronology of the Bijelo Brdo section of the medieval cemetery of Ptuj-grad / Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici Muzeja in muzejskega društva. Ptuj 1993: 543-579.
- Tomičić 1994 Ž. Tomičić: Istraživanja srednjovjekovnog groblja Zvonimirovo-Veliko polje u Virovitičko-podravskoj županiji / Excavation of the medieval cemetery Zvonimirovo-Veliko polje in the Virovitica and Podravina county /. *Obavijesti HAD-a*, br. 2, god. XXVI/1994., Zagreb 1994, 61.-64.
- Tomičić 1994-1995 Ž. Tomičić: Baranja in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo - Kultur. Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs - Udvar / Baranja u svjetlu arheoloških svjedočanstava bjelobrdske kulture. Prinos analizi ranosrednjovjekovnog groblja Majs - Udvar/. *Pril.Inst.arheol.Zagrebu* 11-12 /1994-1995/, Zagreb 1997, 71-85.

- Tomičić 1997 Ž. Tomičić: *Zvonimirovo i Josipovo. Groblja starohrvatskog doba u Virovitičko podravskoj županiji.* Zagreb-Virovitica, 1997.
- Tomičić 1998 Ž. Tomičić: Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo-Veliko polje, prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu Slavonije / Der frühmittelalterliche Friedhof Zvonimirovo-Veliko polje, ein Beitrag zu den Erkenntnissen über die Bijelo Brdo - Kultur in der slawonischen Podravina/, *Pril.Inst.arheol.Zagrebu* 13-14 (1996-1997), Zagreb, 1999, 99-122.
- Tomičić 2000a Ž. Tomičić: *Zvonimirovo-Veliko polje.* Sumarni prikaz i osvrt na postignuća sustavnih zaštitnih arheoloških istraživanja u razdoblju od 1993.-2000. godine. *Obavijesti HAD-a*, br. 3. god. XXXII/2000., Zagreb 2000, 80-87.
- Tomičić 2000b Ž. Tomičić: Istraživanje kronologije ranosrednjovjekovnog groblja u Mahovljanima kraj Banja Luke / Untersuchung zur Chronologie des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Mahovljani neben Banja Luka /. *Pril.Inst.arheol.Zagrebu* 17, Zagreb 2000, 25-66.
- Vinski 1970 Z. Vinski: O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku (Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit). *VAMZ ser. IV*, Zagreb 1970, 45-91, tab. I-VIII.
- Žeravica 1985/1986 Z. Žeravica: Ranoslavenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša. *GZMBiHS* 40-41, Sarajevo 1985-1986, 129-209.

SUMMARY

THE NOBLE WOMAN GRAVE FROM THE EARLY MEDIEVAL CEMETERY ZVONIMIROVO-VELIKO POLJE NEAR SUHOPOLJE

Key words: the Early Middle Ages, Croatia, Slavonia, Zvonimirovo-Veliko Polje, The Bijelo Brdo Culture, clan cemetery, jewelry, crafts, relative chronology.

In this paper, the author discusses the rich archeological inventory discovered in a grave containing female burial. It was discovered in 1995, during the systematic archaeological excavation of the Early Medieval clan row cemetery on the site Veliko Polje near the village of Zvonimirovo. Through the detailed analysis of the grave inventory (jewelry), the author attempts to precisely determine the date of the burial (the beginning of the 11th century) and the social status of the deceased which must have been high. At the same time he tries to establish the artistic and production origin of some jewelry items discovered within the grave inventory.

Systematic excavations of the clan cemetery dated into the Croatian Early Medieval period at the site Veliko Polje near the village of Zvonimirovo that lasted for several years, up to 2002, resulted with total of 39 inhumation graves.

The grave unit 17 (fig. 1) is located in the northern part of the cemetery discovered during several years of systematic excavations that started in 1993 at the site Veliko Polje near the village of Zvonimirovo in the municipality of Suhopolje. The location of the grave within the group of graves with relatively rich grave inventory is very interesting. That group consists of the graves 19 and 20 with diverse grave inventory, as well as of the graves 5, 16, 18 and 23 with more modest repertoire of finds.

The grave 17 was discovered on 18th July 1995 in the excavation area A/B-7. The grave was dug into layer of Eolic sand which made grave pit invisible during excavations. The grave was discovered at depth of 0.60 m. The skeleton of a woman (ad. II) was lying on the back, with forearms extended over pelvis. The head was on the west side of the grave and the body was lying along the east-west axis.

The grave unit 17 contains extremely rich inventory (Fig. 2-4).

Beside the right cheek there were three rustic cast raceme earrings (type 17b) and one luxurious raceme earring made in techniques of pseudo-granulation and pseudo-filigree (type 17a). Beside the left cheek there were four rustic silver-cast raceme earrings (type 17.b) and one luxurious raceme earring made in techniques of pseudo-granulation and pseudo-filigree (type 17.a). (Fig. 4, 1-2)

The forearms of the deceased were folded over pelvis. A silver ring with calotte ornamented with granulation and filigree was found on the right arm (type 38a) (Fig. 4, 4), while on the left arm there was a silver ring with open ends made of three braided silver wires (type 30) (Fig. 4, 3). A necklace made of 639 beads was lying over the chest of the deceased (type 39-40) (Fig. 3).

The rich inventory of the grave 17 consists of head ornaments, that is, silver earrings (type 17a and 17b) which must have been used as hair-loops hanging from a string or diadem, which together with rich necklace made of numerous beads and two fine silver rings (type 38a and 30) indicate significantly high social status of the woman buried in that grave. Slightly deformation of the luxurious ring with calotte suggests the possibility that it was once worn by a man, and after his death it was probably used by his widow.

The woman buried in the grave 17 was by all means rich member of the elite who had prominent social role in the rural community which used the site Veliko Polje as their burial ground. In the Croatian Early Medieval period, at the transition from the 10th to the 11th century, that community lived on the site of the present village of Zvonimirovo. The medieval name of that village was Obrež.

The village was located along the very important early medieval communication and in vicinity of the crossing on the river Drava. That enabled the contacts of the local population with important centers of that time. Among

other things, luxurious jewelry such as hair-loops or luxurious silver ring with calotte probably reached this area from those centers. The rich ornaments of the woman from the grave 17 fit into this picture. That luxurious jewelry was made in workshops located in centers with long tradition such as the one that was confirmed in medieval Siscia (Vinski 1970), or perhaps in some of the presumed workshops on the Eastern Adriatic coast, or in more or less vital Sirmium. There are also more modest forms of jewelry

which are probably result of efforts of gifted individuals in rural environment. A good example of that are raceme earrings that were cast in simple stone moulds. They indicate high artistic level and taste of the local community with visible differences in social status.

The whole area around river Drava as part of medieval area of Slavonia and rich inventory of the cemetery at the site Veliko Polje which is reflected in the grave of the elite woman, are just a segment of a past world that gradually becomes ever more visible.

Translated by H. Potrebica